

DOPIS č. 1 (41)
Praha, 4. ledna 1979

Vážený a milý příteli,

děkuji Tobě i Tvým přátelům za novoroční přání a srdečně je opětuji. Tento rok by mohl přinést první známky obratu situace k lepšímu. Přál bych to nejenom sobě a nejenom Vám mladým, pro něž to má pochopitelně daleko větší důležitost, ale celé naší těžce choré společnosti. Jako obvykle jsi mi položil ve svém psaní několik otázek. Musíš mi prominout, že tentokrát Ti napíšu o něčem, nač ses neptal, resp. o něčem, co jednu z Tvých poznámek staví do zcela jiného kontextu, než jak jsi to Ty měl na mysli, a vlastně docela obrací její smysl. Zmínil ses o tom, že se v poslední době častěji objevují v novinách, v rozhlase i v televizi narážky na neblahé skutečnosti, na něž už dva roky nepřestává upozorňovat Charta 77; a vyvozuješ z toho, že to je důležitý krok k tomu, aby si nejširší vrstvy občanů uvědomily neudržitelnost současného stavu a aby se vnitřně připravily na nutnost podstatných společenských změn. Nesleduji veřejné sdělovací prostředky tak soustavně, abych Tvé hodnocení mohl potvrdit nebo naopak vyvracet. Mám pro Tvé vychytávání uvedených momentů porozumění, protože před více než dvaceti lety jsme (po Stalinově smrti a po maďarských a polských událostech) s nadšením dělali totéž. Dnes bych však kladl větší důraz na důkladnou analýzu takových hlasů kritiky, nesouhlasu a nespokojenosti než na to, zda jich přibývá. V Rudém právu například zařadili zvláštní „koutek“ výrazným dokladům nespravedlnosti, nelidskosti a zvrhlosti ze „země nesvobody“. Když to člověk čte, má dojem, že za všemi uváděnými příklady je vždycky domácí zkušenost; ukazuje se tam jenom, že všechny druhy bezpráví, na které v domácích poměrech ukazují materiály Charty nebo Výboru, jsou (v daleko horší a masívnější podobě) vlastní kapitalistickým společností. To je třeba analyzovat; na celé věci je po mém soudu nejdůležitější, že tento režim už přestává dementovat a popírat skutečnost neblahých stránek společenského života v zemi a uchyluje se stále častěji k tomu, že od nich odvádí pozornost tím, že vehementně poukazuje na nejhorší stránky života jinde ve světě. Ale jsou případy ještě horší, jež dokládají pokleslost samotného „veřejného mínění“ (za daných okolností snad spíše „tajného mínění veřejnosti“).

Zvolím příklad velmi aktuální. Možná, že ses také sledoval závěrečný díl populárního seriálu „Nemocnice na kraji města“. V jednu chvíli, když mladý MUDr. Sova hledá svého otce, bývalého primáře orthopedického oddělení, dojde k rozhovoru s MUDr. Čeňkovou. Ocituji jeho část:

Čeňková: Netěšíte se ...?

Sova: Na co?

Čeňková: Na to, že tady budete s námi... Teda, já nemyslím s námi jako kvůli nám, ale s námi jako s orthopedií...

Sova: Já vím, jak to myslíte. Těším se strašně.

Čeňková: Je... to moc zlý, když člověka odstrčí od ... operačního stolu?

Sova: Moc. Nikdy to nezkoušejte.

Čeňková: Asi nebudu.

Sova: Víte, co je na tom nejhorší?

Čeňková: Ne.

Sova: Jak utíká čas. Váš čas. Nikomu tak zběsile neutíká jako tomu, kdo nesmí dělat to, co by rád. Už bych to v životě nechtěl zažít.

Mnoho známých si citovaného místa všimlo a řada z nich to chápala jako narážku na ty tisíce a desetitisíce lidí v naší společnosti, kteří také „nesmějí dělat to, co by rádi“. A tu jsem si uvědomil, jaký je rozdíl mezi uměním, které chce vidět skutečnost ve světle pravdy a které má za svůj hlavní cíl té pravdě sloužit jako výraz, jako tlumočnick – a mezi komerčním „uměním“, které si zlomky a útržky pravdy přizdobuje jen samo sebe a získává své diváky a posluchače tím, že nějak naváže na jejich vlastní zkušenost, ale hned tuto jejich autentickou zkušenost kanalizuje, neutralizuje a odlehčuje tím, že jí nabízí hluboce nesprávné, ba lživé, „ideologické“ vyjádření. Autor seriálu je jedním z nemnoha, kteří dovedou postavit dialog a vůbec celý scénář řemeslně zdatně; nemůžeme ho v žádném případě obviňovat z nedostatku dovednosti. V tomto seriálu i v jeho jiných dílech je ovšem na mnoha místech vidět povrchnost a nepropracovanost; o této stránce však nechť promluví jiní. Mně v této chvíli nejde o Dietla, ani o režii, ani o herecké výkony apod., nýbrž právě jen o to, jak jsou televizní diváci nakloněni vidět v určité scéně a v určitých slovech něco, co odpovídá jejich pocitům a zkušenostem, a jak se ocitají v nebezpečí, že dílo, které jim v tom částečně vyjde vstříc, je spíše zaslepuje, poskytuje jim možnost výmluvy a omluvy, posunuje situace z roviny a kontextu, v nichž řezavě kriticky promlouvají, do roviny soukromých a soukromě zaviněných trablů, a v nichž nebezpečí, že osvětlení osobní tragédie přeroste ve společenskou kritiku, je všemožně zažehnaváno tím, že všechny trable jsou důsledně odvozovány z „mladických nerozvážeností“. Nebudu rozebírat ani uvedené dílo vcelku, ani jeden jediný z celku vytržený dialog, nýbrž pokusím se komentovat docela osobně jednotlivé peripetie dialogu na základě svých vlastních zkušeností a svých vlastních pocitů.

MUDr. Sova junior musel opustit kliniku v důsledku sporů se svým šéfem. Nevíme nic o podstatě toho sporu; víme jen to, že profesor využil a zneužil situace, kdy mladý Sova přímo z malé oslavy, kde se pilo, šel operovat, ač neměl službu. Situace dost nedomyšlená: není nám známo, že by se Sova pokusil se bránit; není nám známo, kdo měl tehdy službu a zda lékaři ve službě se oslavy nezúčastnili nebo alespoň nepili; není nám známo, zda se také nějak jednalo o lékařích, kteří slavili, pili, nebyli ve službě, ale zdrhli, když najednou do nemocnice přivezli celou řadu raněných z hromadného neštěstí. Můžeme si dokonce myslet, že tohle všechno je jen soukromá verze mladého Sovy; těsně před naší citací říká Dr. Sova jun. Dr. Čeňkové v témž dialogu: „Koukám, že se tady patřičně roznesly prohřešky mého nezralého mládí.“ Bud' tedy všechno bylo jinak – anebo MUDr. Sova „přišel k rozumu“ a ví, že se proti profesorovi neměl stavět na zadní, protože pak by to všechno dopadlo jinak a on by býval mohl na klinice zůstat. Pokračování dialogu nasvědčuje spíše této druhé eventualitě. O situaci, v níž byl „odstrčen od operačního stolu“, říká Dr. Čeňkové: „Nikdy to nezkoušejte“. Jako by to tedy záleželo na něm a nikoliv na šefovi kliniky. Protože však celá věc zůstává v pozadí a není řádně vyjasněna, musíme předpokládat, že autor se záměrně vyhýbal detailnímu odhalení vlastních příčin toho, že jeden odborník nějaký čas „nesměl dělat to, co by rád“. Ve společenské situaci naší země však musí každého trochu

zorientovaného občana napadnout právě ty tisíce a desetitisíce lidí, kteří byli odtrženi od své práce nikoliv pro ješitnost a panovačnost jednotlivých šéfů, nýbrž z politických důvodů na základě celospolečensky organizované diskriminační praxe nového režimu, který se opřel o vojenskou intervenci, podniknutou ze zahraničí, a který neměl a nemá (a nebude nikdy mít) oporu, tím méně politickou základnu ve vlastní zemi.

Apolitičnost předestření celého případu umožňuje pak autorovi vložit do úst Dr. Čeňkové otázku, jíž naše citace začíná: „Netěšíte se na to, že tady budete s námi, tj. s orthopedií?“ Tady si nyní představme, že by se na některých politických místech rozhodlo, že se začnou napravovat jednotlivé křivdy a že např. bude v nějakém menším okresním nebo krajském divadle uvedena nějaká Havlova nebo Kohoutova hra. A že nějaká okresní nebo krajská režisérka položí třeba Havlovi otázku: „Netěšíte se, že zase můžete spolupracovat s divadlem? A je to moc zlý, když člověka jako Vy odstrčí od divadla?“ Jaká hlupačka by taková režisérka musela být! Copak by bylo možno uvěřit, že nějaká režisérka v sebezastrčenějším divadle by nevěděla docela přesně, proč se Havlovy hry nesmějí u nás hrát? – Anebo si představme, že by farář Šimsa byl rehabilitován, že by bylo oficiálně přiznáno, že jeho zatčení, domovní prohlídka, napadení jeho manželky, obvinění a nakonec odsouzení spočívalo všechno na provokaci a kdyby mu bylo umožněno znovu vykonávat duchovenskou činnost. A teď že by se ho nějaký člen sboru nebo kolega farář (či dokonce člen synodní rady) otázal, zda se netěší, že bude zase moci kázat – a zda to je moc zlé, když kazatele odtrhnou od kazatelny. A představme si, že by odpověď zněla: „Je to moc zlé. Nikdy to nezkoušejte.“ Bylo by vůbec něco takového možné, myslitelné?

Dovolme si pro tento okamžik tu absurdní představu, že by člověk jako ředitel ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV chtěl „napravit“ staré chyby a nabídl by místo ve „svém“ ústavu těm desítkám lidí, které odtamtud asi před osmi lety vyhodil. Na otázku, zda se těším, že budu moci zase pracovat s těmi, kteří tam tehdy zůstali nebo kteří přišli později na naše místo, bych opravdu v žádném případě nemohl říci, že se „strašně těším“. I kdyby k tomu nakrásně došlo (jakože to považuji za vyloučené), musel bych nabídku odmítnout; ze samotné představy se mi dělá špatně. Nevím, co bych si býval počal, kdyby mne tehdy Richta (a Filipec a další) nevyhodil a kdybych se měl jenom dívat na to, jak jsou vyhazováni ti druzí. Myslí-li si někdo, že v budoucnu postačí, aby kvalifikovaní nebo snad jenom renomovaní jedinci mohli zase dělat svou práci, pak se hluboce mýlí. Možná, že několik takových lidí, ochotných spolupracovat s kýmkoliv a na čemkoliv, nakonec přece jenom najdou; možná, že najdou takové, kteří budou dokonce ochotni předvést nějakou „sebekritiku“. Ale to na podstatě situace nemůže nic změnit. Naše společnost potřebuje hlubokou, opravdovou, poctivou proměnu; kosmetické úpravy nemohou ani zastřít, natož vyléčit její hnisající rány.

V této společnosti jsou tisíce a desetitisíce lidí, kteří byli vyhozeni ze svých míst nikoliv proto, že soukromě a individuálně něco „zkoušeli“, ne proto, že se stavěli na zadní, že byli vzpurní ve vztahu ke svým šéfům apod., ale proto, že chtěli, aby v socialismu nedocházelo jenom k novým deformacím a korupcím lidství, nýbrž aby se naopak prosazovaly a prohlubovaly nové lidské rysy ve všech vztazích a ve všech strukturách

nové společnosti. Toto jejich úsilí mělo nepochybně své meze a své vady; mezi těmi, kteří byli postiženi represemi, bylo zajisté také dost těch, kteří se k tomu připletli náhodou a kteří se na konci šedesátých let (a hlavně v osmašedesátém) přidali k demokratizačnímu hnutí spíše ze špatného odhadu perspektiv než z neochvějných zásad. Ti pak byli postiženi omylem; pokud nebyli ochotni sami sobě plivnout do obličeje a udělat potřebné kotrmelce v náležitě rychlé době, dostali se do průšvihů. Ale ani takoví nebyli a nejsou pro dobrou věc ztraceni, neboť průšvih má osvobozující moc. Ten, kdo se dostane do průšvihů, kdo je bit a sevřen nebo pokořen, kdo se dostane pod „kolo dějin“, je osvobozen od četných svých dosavadních omezeností a má možnost se otevřít světlu pravdy, v němž se mu celá skutečnost jeví jinak než dosud. Bez naděje a bez perspektivy jsou jen ti, kteří nic neberou vážně a nic nemyslí opravdově; ti nejsou schopni prohlédnout ani tehdy, když se dostanou do průšvihů. Výjimky nemohou převrátit naše hodnocení, ale spíše „potvrzují pravidlo“. Nadějí této země jsou lidé, kteří vědí, co chtějí, a kteří ve své osobní stupnici hodnot nestaví své soukromé úspěchy na nejvyšší příčce. A to pak ovšem podstatně ovlivňuje jejich poměr k času.

Když je mým lidským nejvyšším cílem sklánět se nad operačním stolem se skalpelem v ruce, pak ovšem je možné mne strašně přitlačit ke zdi, když mne „odstrčí od operačního sálu“. Naproti tomu mne těžko může mít v hrsti režim, který mi slibuje, že mi dovolí duchovensky pracovat, ovšem s podmínkou, že svou křesťanskou víru nebudu brát vážně a že pro mne církevní tajemník bude důležitější než závazky evangelia. A právě tak nemůže mé tísnivé situace filosofa, který nemá přístup k nové filosofické literatuře a který nemá ani čas, aby ji sháněl a aby ji studoval, využít či zneužít k nátlaku režim, který je mi schopen v náhradu za eventuální konformitu nabídnout jen lepší plat vědeckého pracovníka, ale v žádném případě nikoliv možnost skutečné vědecké práce, do níž by jako psi do kuželek nezasahovali filosofičtí ignoranté a bezcharakterní oportunisté, placení dnes za to, aby se filosofie za žádnou cenu nedostala ani na katedry filosofie, ani do filosofických ústavů.

Čas, který je pro mne pak rozhodující, není čas mého života, ale čas, po který bude filosofie nebo kázání evangelia, pravdivé umění nebo pronikavé politické myšlení atd. umlčeno, potlačeno, likvidováno. A pak ovšem vůbec není pravda, že „nikomu tak zběsile neutíká čas jako tomu, kdo nesmí dělat to, co by rád“. Ten, komu „tak zběsile utíká čas“, je prostě soukromník; a nemá jinou starost, než si nějak vyřešit soukromé problémy. Ale naše skutečné problémy nejsou soukromé, nýbrž celospolečenské. Kdo vidí naši společenskou a politickou situaci ve správných dimenzích, tomu v žádném případě čas zběsile neutíká, nýbrž právě naopak jde kupředu příliš pomalu. Těch posledních deset let se všem politicky a celospolečensky zrale uvažujícím občanům strašně vleklo; a v pohledu nazpět ty roky zanikají, překrývajíce jeden druhý. Teprve v posledních dvou letech máme zase dojem, že žijeme trochu důstojněji a smysluplněji. Nechceme si dělat iluze, že se brzo a naráz všechno změní. Víme, že nás pravděpodobně čeká ještě dost dlouhé období nesnází, do nichž nás zapletl a nadále zaplétá nekvalitní a neodpovědný režim. Následky toho, že jsme se znovu ocitli na scestí, ponесou nakonec všichni – a teprve pak poznají, kam vedla všeobecná ztráta politické kritičnosti a angažované odpovědnosti.

Nicméně i když cítíme, jak se všechno proměňuje jen neznatelně a příliš pomalu, víme zároveň, že spěch ani náhlé změny by nám nepomohly. Čas plyne pomalu, ale naším předním úkolem není jej urychlit, nýbrž naplnit. Nesmíme jen čekat, nýbrž musíme již nyní a každý na svém místě žít smysluplně. A smysluplnost lidského života nezávisí primárně na tom, zda „smíme dělat to, co bychom rádi“, nýbrž na tom, zda děláme to, co je nejenom pro nás, ale také a zejména pro druhé a pro celou společnost zapotřebí, a ovšem na prvním místě na tom, zda děláme to, co dělat musíme, abychom uhájili svůj nezlomený a neohnutý charakter, svou lidskou důstojnost, svou osobní integritu a naplnili své poslání a své závazky, jimiž jsme povinováni svým bližním.

Když správně porozumíme svému lidskému údělu na této zemi, nebudeme nikterak nakloněni prohlašovat ve chvílích dílčích nebo dokonce jen soukromých úspěchů, že bychom své nesnáze a prohry „v životě už nechtěli zažít“. Budeme si vědomi, že lidskost našeho života má svůj základ a svou garanci právě v těchto životních okamžicích nebo i dlouhých údobích, kdy jsme nuceni čelit třeba i těm největším nesnázím a kdy jsme drceni a ničení odlidštěnou mocí. Hybnou silou dějin nejsou neosobní dějinné a společenské síly, které představují jen obrovské setrvačnosti, ani lidé, kteří dovedou vtisknout svou vůli ostatním (neboť to je možné jen za tu cenu, že se člověk vzdá sám sebe a stane se otrokem velkých setrvačností), nýbrž lidé, kteří rozumně a odpovědně žijí po svém, tj. podle svého nejlepšího vědomí a svědomí, ať jim to přináší úspěch a blahobyt nebo nouzi a průšvihy, a kteří se staví na odpor všude tam, kde si ve společnosti získává půdu a moc bezpráví, lež a cynismus. Vlastní chorobou společnosti nejsou násilníci a podvodníci; ty najdeme v každé společnosti. Zdravá společnost je nikdy nepustí do svého čela a na vedoucí místa. Vlastní chorobou společnosti je bezzásadové kompromisnictví, od nejhlubších kořenů života odtržená konformita, mravní lhostejnost, občanská zbabělost a duchovní vyprahlost. Umění, které nám životní konflikty i prohry ukazuje jako nahodilé a zamlčuje samu podstatu příběhů lidského selhání, je ideologickou stafáží režimu, který všemožně brání každému kritickému pohledu na svou povahu. V takovém kontextu pak i důraz na drobnou práci může vyznít zcela kýčovitě.

Tvůj

Ladislav Hejdánek